դիտաւոր ամուսնութեան հարցը, որ միջին դարէն արդէն պարտադիր էր ամբողջ Արեւելքին և որ այնու կարապետ եղաւ Արեւմուտքի հանդէպ: Սակայն այս հանդիսականութեան ըմբռնումը շատ տարբեր է անկէ որ Արեւմուտքի տեղական պէսպէս իրաւակարգերուն մէջ կը խմորուէր և զոր պիտի նուիրագործէր Տրիտենդեան Ժողովը անվաւերականութեան վտանգաւ: Արեւելքի մէջ ամուսնութիւնը պէտք էր կատարուիլ ո և իցէ քահանայի առջեւ, և երբեք հարկաւոր չէր նկատուած ներկայութիւնը որակուած քահանայի մը և կամ պսակուողներու ծխատէրին կամ Եպիսկոպոսին:

« Արեւելեան կանոնագիտական իրաւակարգերու շատ գիծեր խորունկ հանգիտութիւններ կը ներկայացնեն Արեւմուտքի հետ, բայց անոնք արդիւնք չեն ոչ Արեւելքի ազդեցութեան՝ Արեւմուտքի վրայ, ոչ ալ Արեւմուտքի՝ Արեւելքի վրայ..:»

Այս կարգի անկախ կազմաւորման և աստիճանաւոր զարգացման կը վերագրէ հեղինակը ամուսնութեան զոյգ պահերուն ձեւացումը, ըլլայ Հռոմէական թէ ասորածագ մտայնութիւնը, ինչպէս նաեւ ազգականութեան և նման արգելքներու աճումը: Նա յետ դիտել տալու Եկեղեցական կանոնագրութեան տարբերակները որ բխած են տեղական աշխարհիկ իրաւակարգերու, սովորութային հիմնարկութիւններու ըստ աշխարհագրական փոփոխութեանց, բիւզանդական, հրէական, իսլամ և լատին ազդեցութիւններու տակ, այսպէս կը փակէ իր խորհրդածութիւններու շարքը. « Միջին դարը թէ Արեւելքի և թէ Արեւմուտքի մէջ իբրեւ ամենէն նախատիպ և ստեղծագործող դարաշրջանը կը ներկայանայ: Այս շրջանին ապրեցան Արեւելքի հռչակաւոր կանոնագէտները, և կազմուեցաւ ամուսնական իրաւագիտութեան գրութիւն մը: Իրաւակարգը այս եկեղեցիներուն՝ ենթարկուած անհաւատ տիրապետողներու բռնակալութեան, յաճախ մահացու հարուած կրեց մոնկոլ և ապա Թուրք աշխարհակալութիւններու ձեռքէն:

« Իսկապէս արդի շրջանը Արեւելեան Եկեղեցիներու իրաւագիտութեան համար յետադիմութեան դար մ'է, վասն զի յետադիմութիւն մ'է քան թէ իրաւական լճացում՝ որուն մէջ կը շարժին հերձեալ Արեւելեան Եկեղեցիները, որոնք կ'ապրին միշտ իրենց իրաւական հին հիմունքներով, և շատ քիչ կը ճոխացնեն զանիկա. հետզհետէ գործնական կեանքը պէտք է նկատի առնէ արդի պէտքերու հարկադրանքը և հաւատացեալներու նուազ եռանդը ենթարկուելու այլեւս անսովոր և բարդ հրահանգներուն »:

« Իսկ եթէ Արեւելքի հերձեալ Եկեղեցիներու այն շառաւիղները որ Հռոմայ հետ միացած են կրօնական կեանքի վերանորոգում մը ունին, սակայն իրաւագիտութեան պատմիչը պէտք է որակէ անոնց յետադիմութիւնը ամուսնական իրաւակարգին լատինացման ճամբուն վրայ: Այս լատինացումը մանաւանդ այն միացեալ Եկեղեցիներուն մէջ տեղի ունեցած է՝ որոնք իրենց ամուսնական օրէնքները կանոնագրած են, և այնպէս կորուսած են առաւելութիւնը բանի մը՝ որ յինքեան կրնար բարիք մ'ըլլալ: Ճիշտ է որ միւսներն ալ կը ճանչնան տարամուծութիւնը սովորոյթներու և աւանդութիւններու որ կը պահէին նախ քան իրենց միանալը, – այսպէս կաթողիկէ Եթովպացիները – և ուր անոնք չեն տատամսիր պատշաճեցնելու երբեմն պարզապէս այժմեան լատին կանոնագիրքը: Ռումէն Եկեղեցին բացառութիւն կը կազմէ արդի գրաւոր իրաւակարգ ունեցող Եկեղեցիներուն մէջ, որուն 1872ին և 1882ի Սինոդոսները – գիտնական կանոնագէտ Wernzի համաձայն – «գերազանց» են, վասն զի վաղեմի իրաւակարգը պահպանեցին, լրացնելով և յարմարցնելով հանդերձ զայն արդի պահանջներուն: Մելքիթ Եկեղեցին ալ փորձեց օրինագրել 1909ին իր օրէնսդրութիւնը, բաւական հաւատարիմ մնալով հնագոյն իրաւակարգին, բայց այս ճիգը իր վաւերացումը չգտաւ Հռոմի մէջ[1]: Այսօր նոյն իսկ Ս. Աթոռը ձեռնարկեց Արեւելեան իրաւունքներուն օրէնսդրութեան:

« Իրաւագիտութեան, պատմիչը շահեկանութեամբ և հետաքրքրութեամբ պիտի հետեւի այս փորձին, բայց նախընտրաբար պիտի դառնայ արեւելեան իրաւակարգի միջնադարեան ուսումնասիրութեան, որուն հարուստ և այնքան զանազանեալ զարգացումը պիտի ընձեռէ իրեն միշտ նորանոր դասեր »:

Հեղինակին այս համառօտ իմաստները բաւական են ցոյց տալու թէ Հայ եկեղեցականին համար օգուտէ զուրկ չէ յիշեալ մենագրութիւնը՝ թէ ամփոփ կերպով ճանչնալու Հայ եկեղեցական իրաւակարգը ինչպէս որ է ինքն իր մէջ և թէ մանաւանդ լաւ եւս ճանչնալու զայն և գնահատելու՝ Արեւելեան համեմատական օրէնսդրութեան լոյսին տակ:

Այս վերջին տեսակէտով յատուկ շահեկանութիւն ունի Տովիէի սոյն մենագրութեան ընթերցումը նաեւ Հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան ձեռնարկուներուն:

Հ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՄԱՏՈՒՆԻ

---

[1] Հեղինակը նոյնքան ճշտութեամբ պիտի կարենար հաստատել այս բանը՝ եթէ ճանչցած ըլլար Կիլիկիոյ մեր Կաթողիկէ Պատրիարքութեան 1890ի Քաղկեդոնեան Սինոդոսը, զոր հրատարակեց Ազարեան լայնախոհ և լայնամիտ Կաթողիկոսը իր Պատրիարքական իշխանութեամբ, ենթարկելով միանգամայն Ս. Աթոռին վաւերացման,

Աւելի ժամանակին և պատահական պարագաներուն՝ քան թէ Սինոդոսական գործիս ներքին թերութեան վերագրելի է վաւերացման անտեսումը, վասն զի Սինոդոսիս կանոնագրական գործերը, իբրեւ ճիգ մը հայ կանոնագրական իրաւակարգի խմբագրումին, համերաշխօրէն հաշտեցնելու զանիկա կաթողիկէ դաւանական – կարգապահական ըմբռնումին և արդիական պահանջներուն, երբ ամբողջացուց 1869ի Սինոդոսին խմբագրութեան՝ ոչ առաջինը՝ բայց յաջողագոյն արտադրութիւնն է որ ճանչցած ըլլայ Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքութիւնը 1742էն ասդին.

Եթէ ունի թերութիւններ՝ զանոնք վերագրելու է Հայ կարգապահական բանասիրութեան յետամնացութեան և ոչ թէ Սինոդոսական Հարց նուազ հմտութեան.

Այսքան հոս՝ ի յարգանս Նախնեաց. Ուրիշ պատեհութեան կը պահենք այս կէտին շուրջ ամբողջական դատաստանի մը արտայայտութիւնը.

ՀԱՅ ՏՈՀՄԱՆՈՒՆՆԵՐ

(Պատմական հետազօտութիւն)

Տպ. Յ. Մ. ՍԵԹԵԱՆ յաջորդը Օհաննէս Ազթարեան. Իսթանպուլ, 1937, էջ 96, գինը՝ 100 դրշ.

Մականուններու մասին 1934ին հրատարակուած Թրքական օրէնքը թելադրեր է « Մշակոյթ» Գրատան վարչութեան հատորիկ մը հրատարակել՝ ուսումնասիրելու համար հայ մականուններու ծագման խնդիրը և միաժամանակ ցոյց տալու թէ այդ մականուններու կազմութեան եղանակին մէջ զուտ հայկական շատ քիչ բան կայ:

Հատորին աշխատակցած են Հ. Աճառեան շատ համառօտ հաւաստումով մը թէ «եան» մասնիկը մեր հայ մականուններու կազմութեան մէջ զուտ պարսկական է: Ա. Խաչատրեան ընդունելով հանդերձ «եան»ի պարսկականին հետ նոյնութիւնը իր ձեւին և իմաստին մէջ, առկախ կը թողու հայրութեան խնդիրը. իսկ Կ. Բասմաջեան մասամբ պարսկականէ ու մասամբ ուրարտեան արքայիկներէ փոխառեալ կը համարի այդ մասնիկը: Ասոնց կը յաջորդեն ուրիշ երեք ուսումնասիրութիւններ՝ քիչ մ'աւելի ընդարձակ, որոնցմէ մէկուն մէջ Գ. Հնասէր մականուններու տոհմային, գերդաստանական, հօրենական ինչպէս նաեւ տեղային և արհեստական կազմութիւնները կը քննէ և ապա կ'անցնի նկատել հայ մականունները զանազան երկիրներու մէջ և ակնարկ մը կու տայ ծածկանուններու:

Ս.Շամլեան աւելի լուրջ և քննական աշխատանքի մը կը լծուի, գուցէ հատորիկին նեղ սահմանները գերազանցող և աւելի ընդարձակ միջոց և ուսումնասիրութիւն պահանջող. խնդրոյն կը մօտենայ քննելով ընկերային և դասակարգային կազմն և վիճակը մեր պատմական հին դարերուն մէջ և համեմատելով ազնուական ինչպէս նաեւ ռամիկ դասակարգերու պատկանող անձերու անունները պարթեւ և պարսիկ անուններուն հետ՝ կ'ուզէ հետեւցնել թէ զոյգ դասակարգերու պատկանողներու անուններուն մէջ պարսիկ ազդեցութիւնը հաւասարապէս մեծ եղած է գոնէ անոնց ընդհանրացման մէջ եթէ ոչ բուն իսկ ծագման. իսկ սելճուքեան շրջանին արհեստներ նշանակող Թրքական աղբիւրէ մականունները գրեթէ տիրապետող եղած են:

Թ. Ազատեան ակնարկ մը տալէ վերջ ընդհանուր մականուններու երեւան գալու եղանակին վրայ, կը նկատէ մեր «եան»ի ծագումը պատմական շրջանին և այդ մասնիկի կիրառման զանազան ձեւերը դարերու ընթացքին ազգութեան և տոհմի վերաբերեալ անուններու մէջ. և հուսկ աչքէ կ'անցնէ «եան»ի լեզուաբանական արժէքը իբր ածականակերտ, իբր ածանցման մասնիկ, իբր յոգնակիի վերջաւորութիւն, իբր հոլովական մասնիկ, ևն:

Որքան էջերը անձուկ և կարծես պարագայական հրատարակութիւն, անով հանդերձ լուրջ և քննական հանգամանքով կը ներկայանայ այս հատորիկը՝ աշխատասիրողներու ցոյց տուած գիտնականի և հետազօտողի յատկութիւններով:

Հ. Կ. ՔԻՊԱՐԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@